

Ба ҳуқуқи дастнавис

УКД:809.155.0.802.0

МАҲМАДСОЛЕҲИ МАҲМАДСОДИҚ

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ВОСИТАҲОИ
АЛОҚАИ НАҲВӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ
ВА АНГЛИСӢ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

**ДИССЕРТАТСИЯ БАРОИ ДАРӢФТИ ДАРАЧАИ ИЛМИИ
ДОКТОРИ ФАЛСАФА (PHD) – ДОКТОР АЗ РӢӢИ ИХТИСОС,
АЗ РӢӢИ ИХТИСОСИ 6D021300 ЗАБОНШИНОСӢ (6D0205011
ЗАБОНШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ -ТАЪРИХӢ,
ҚИЁСӢ ВА МУҚОИСАВӢ)**

Душанбе – 2019

Диссертатсия дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ анҷом дода шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович**
доктори илмҳои филология, профессор,
мудири кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии
омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

**Муқарризони
расмӣ:** **Мухторов Зайнидин Мухторович**
доктори илмҳои филологӣ, директори
Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва
хизмати давлатии Донишкадаи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон

Назарова Муҳаббат Раҳмонкулова номзади
илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи
забонҳои хориҷии Донишкадаи давлатии
фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи
Мирзо Турсунзода

**Муассисаи
тақриздиханда:** Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода

Ҳимояи диссертатсия 20 –уми феврالی соли 2020, соати 13:00
дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA–028 назди Донишгоҳи
давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (734003,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121) баргузор
мегардад.

Бо матни диссертатсия ва автореферати он дар сомонан
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ
www.tgpu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат « _____ » _____ соли 2020 фириастода шуд.

**Котиби илмии шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои
филологӣ, дотсент:**

Мирзоалиева А.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мубраминат ва зарурияти мавзӯи таҳқиқот. Масъалаи таҳқиқи воситаҳои алоқаи наҳвӣ яке аз муаммоҳои мубрам дар омӯзиши муқоисавии забони тоҷикӣ бо дигар забонҳои гуногунсохтор маҳсуб меёбад, зеро дар қонуниятҳои ташаккули навьҳои гуногуни ибора вижагиҳои забони милли аён мегардад, азбаски воситаҳои алоқаи наҳвӣ фарогири ҷанбаҳои густурдаи алоқаи семантикӣ байни ҷузъҳои ибора аст, бинобар ин, қисмҳои ҷумла ҳамеша дар маркази таваҷҷӯҳи наҳвшиносони хориҷӣ ва ватанӣ қарор доштаанд.

Мубраминати таҳқиқоти мазкур инчунин ба набудани қорҳои маҳсус, ки ба омӯзиши ҳаматарафаи воситаҳои алоқаи наҳвӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда бошанд, вобаста аст, зеро объект дар қатори субъект ва предикат асоси сохтор ва маънои ибора ва ҷумларо созмон дода, муносибати нави воқеиятро инъикос менамояд. Илова бар ин, диссертатсияи мазкур дар таҳқиқи муқоисавии асарҳои асл ва тарҷумавӣ, ки сабабҳои таъсир ба сифати тарҷума ва ҳамчунин набудани фарҳангҳои дузабонаи таркиботи тоҷикӣ-англисӣ ва англисӣ-тоҷикиро ошкор месозад, зарур аст.

Дарачаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқот. Проблемаи омӯзиши воситаҳои алоқаи наҳвӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба самти навини таҳқиқоти забонҳои муқоисаванда алоқаманд мебошад.

Аввалин сарчашмаҳои муътамаде, ки моро бо таҳқиқи воситаҳои алоқаи наҳвӣ забони тоҷикӣ ошно месозад, ин асарҳои забоншиносон Д.Тоҷиев «Воситаҳои алоқаи муайянкунанда ва муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик», «Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик»; Л.Бузургзода «Наҳви забони тоҷикӣ», Б. Камолитдинов «Масъалаҳои баҳси наҳви забони тоҷикӣ», М.Ф.Исматуллоев «Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷикӣ», Б.Ниёзмӯхаммадов «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик барои мактабҳои оӣ», Н.Маъсумӣ «Очеркҳои оид ба инкишофи забони адабии тоҷикӣ», Ф.Зикриёев «Структурно-семантические особенности таджикского паратаксиса» («Вижагиҳои сохторӣ - семантикии паратаксиси забони тоҷикӣ»), «Забони адабии муосири тоҷик» (хусусиятҳои сохторӣ – семантикии паратаксиси забони тоҷикӣ) мебошанд.

Илова бар ин, роҷеъ ба баррасии мавзӯи мазкур дар забоншиносии тоҷик метавон диссертатсияи доктории Ф.Зикриёев «Сложносочиненные предложения таджикского языка» («Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти забони тоҷикӣ») ва монографияҳои ӯ «Структурно-семантические особенности таджикского паратаксиса» («Вижагиҳои сохторӣ - семантикии паратаксиси забони тоҷикӣ»), «Сложносочиненные предложения в разносистемных языках» («Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти дар забонҳои гуногунсистема»)–ро номбар намуд. Ҳамчунин баъзе маълумот дар китоби грамматикаи академии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» низ оварда

шудааст. Дар мақолаи М.Н. Қосимова «Оид ба баъзе вазифаҳои калимаи *балки*» ва дар мақолаҳои А.Эшонҷонов низ маълумоти алоҳида роҷеъ ба воситаи алоқа дар ибораҳо ва ҷумлаҳо дарҷ ёфтааст.

Як нуктаро бояд тазаккур дод, ки саҳми забоншиносони рус, амсоли А.М.Пешковский А.Шахматов, В.В.Виноградов, В.Яртсева, В.А.Белошапкина, В.П.Белянин Е.Н.Ширяев ва дигарон дар таҳқиқи мавзӯи мазкур бағоят бузург аст, ки роҷеъ ба онҳо дар фасли назариявии диссертатсия таваккуф хоҳем намуд. Дар мақолаҳои забоншиноси рус – Н.С. Поспелов, таҳқиқи бевоситаи воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забони русӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар таҳқиқоти олимони номбурда бисёр паҳлуҳои воситаҳои алоқаи наҳвӣ мавриди омӯзиши амиқи илмӣ қарор дода шудааст. Хусусан, ақидаҳои И.А. Фигуровский ва Л.Л.Иофик дар бораи ду навъи алоқаи байни ҷумлаҳои томи таркибиёфта аз воҳидҳои мазкур: «алоқаи мувозӣ» ва «пай дар пай»-ро метавон номбар намуд.

Таҳқиқи мавзӯи фавқ дар забони англисӣ бошад ба қалами забоншиносони англис, чун Ҷ.Суит, Л.Блумфилд, О.Есперсон, А.Крузин, В.Граф, А.Кеннеди, инчунин англисшиносони маъруфи рус - А.И.Смирнитский, М. Блох, О. Ахманова, О. Бархурдаров ва дигарон марбут аст.

Саҳми забоншиноси маъруфи англис О. Есперсенро дар муайян намудани воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар ибора ва ҷумла хеле назаррас аст.

Гарчанде ки дар забоншиносии англисӣ ин мавзӯъ нисбат ба забони тоҷикӣ фарохтару дақиқтар таҳқиқ гашта бошад ҳам, баъзе паҳлуҳои воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар ибора ва ҷумлаҳои ин забонҳои муқоисашаванда то ҳол ба таври муфассал мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор нагирифтаанд.

Ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқот, пеш аз ҳама, омӯзиш ва нишон додани вижагиҳои монандӣ ва тафовути воситаҳои алоқаи наҳвӣи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз дидгоҳи сохтору маънӣ ва тобишҳои маъноии онҳо дар асоси маводи асарҳои бадеӣ ба забонҳои тоҷикиву англисӣ мебошад.

Барои амалӣ сохтани мақсади асосии таҳқиқ ҳаллу фасли **вазифаҳои зерин** матраҳ гардиданд:

- таҳлилу тавсифи афкори олимону забоншиносон роҷеъ ба воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забонҳои муқоисашаванда;
- мушаххас намудани умумият. монандӣ ва тафовути воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян ва муқоиса намудани воситаҳои алоқаи наҳвӣ тавассути пайвандаҳо ва пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

Навгонии илми таҳқиқот аз он иборат аст, ки воситаҳои алоқаи нахвӣ бори нахуст дар забоншиносии муқоисавӣ дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Воситаҳои алоқаи нахвӣ дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо таъя ба семантикаи калимаи асосӣ ё вобаста бо дарназардошти басомади қорбурди онҳо тасвир қарда шудаанд.

Аҳамияти назарии таҳқиқот. Омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии воситаҳои алоқаи нахвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳаллу фасли ду вазифаи асосиро дар назар дорад: 1. Муайян намудани монандӣ, мувофиқат ва айният дар низоми муқобилгузории забонҳои мазкур чиҳати мушаххас намудани умумиятҳои типологии забонӣ. 2. Муайянсозии номувофиқатӣ, гуногунӣ ва мавридҳои фарқкунанда дар низоми мураттабгардидаи забонҳои қиёсшаванда; мушаххас намудани он ки кадом вижагӣ танҳо ба як забони муқоисашаванда хос аст ва дар низоми забони дигар ба назар намерасад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир меёбад, ки хулоса ва маводи он метавонанд ҳангоми таҳқиқоти муқоисавӣ ва типологии забонҳои дигар; ҳангоми таҳия ва таълифи грамматикаи амалии забонҳои муқоисашаванда ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои олии ва иҷтимоӣ ҳангоми ташкили курсҳои амалии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шаванд.

Усулҳои таҳқиқот. Барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда асосан аз методи муқоисавӣ ва типологии таҳқиқот дар забоншиносӣ истифода шудааст. Илова бар ин, аз роҳҳо ва методҳои таҳлили маъноӣ, луғавӣ-сарфӣ ва таҳлили воситаҳои алоқа дар ибора ва ҷумла баҳрабардорӣ гардидааст. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар заминаи методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, типологии синхронӣ ва диахронӣ иҷро гардидааст.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Барои тасдиқи хулосаҳо ва натиҷагирҳои худ аз осори илмӣ ва натиҷаҳои пажӯҳишҳои забоншиносии маъруфи хориҷӣ ва ватанӣ Ҳ.Суит, Л.Блумфилд, О.Есперсен, А.Крузин, В.Граф, А.Кеннеди, иҷтимоӣ англисшиносии рус А.И.Смирнитский, М. Блох, О. Аҳманова, О. Бархурдаров, А.М.Пешковский, А.Шахматов, В.В.Виноградов, В.Ярцева, В.А.Белашапкова, В.П.Белянин, Е.Н.Ширяев, Л.Л. Иофик, Г.Г. Почепсов, В.К. Поржезинский, М.Н. Петерсон, А.М. Пешковский, донишмандони тоҷик Д.Тоҷиев, Ш. Ниёзӣ, Б.Ниёзмӯхаммадов, Ф.Зикриёев, М.Н. Қосимова, В.Абдулазизов ҳамчун асоси методологӣ истифода шудааст..

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

- дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, воситаҳои алоқаи нахвӣ дар ибора ва ҷумла ҳамчун меҳвари асосӣ баромад мекунад;
- дар ҳарду забон ҳам пайвандакҳо, пешояндаҳо ва артиклҳо ба сифати воситаҳои алоқаи нахвӣ хизмат мекунад;

➤ омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавӣ-типологии воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар ибора ва ҷумлаҳои ду забоне, ки ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ мансубанд, анҷом ёфтааст;

➤ нақши пешояндҳо дар муқоиса ба пайвандакҳо ба сифати воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар сохтусозии ибора ва ҷумла хеле назаррас аст;

➤ муайян кардани мавҷудияти алоқаи изофӣ ҳамчун воситаҳои маъмули алоқаи наҳвӣ дар ибораҳои нутқии забони тоҷикӣ ва муодили он – апостроф ва ё пешоянд дар забони англисӣ;

➤ ошкор кардани доираи қорбурди воситаҳои алоқаи наҳвӣ назар дар ҷумлаҳо ва ибораҳо дар ҳар ду забон нишон дод, ки онҳо дар ҷумлаҳо қорбурди бештар доранд.

Саҳми шахсии муҳаққиқ дар он зоҳир мешавад, ки мавзӯии мазкур бори нахуст дар забоншиносии муқоисавӣ мавриди таҳқиқи баррасии илмӣ қарор мегирад ва вижагиҳои қорбурди воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар асоси асарҳои бадеӣ низ ошкор шуданд.

Тасвиби таҳқиқоти диссертатсионӣ. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ (суратҷаласаи №11 аз 23. 06. 2018) ва бахши забоншиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ (суратҷаласаи №17 аз 10. 06. 2019) муҳокима ва ба ҳимоя тавсия шудааст.

Аз рӯйи мавзӯи диссертатсия 16 мақола нашр гардидааст, ки 5- тои он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи шомилаи феҳристи ҚОА ФР ва ҚОА назди Президенти ҶТ ба ҷоп расидаанд ва рӯйхати онҳо дар охири автореферат оварда шудааст.

Нуктаҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳои забоншиносие, ки дар ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ (солҳои 2016-2019) баргузор гардидаанд, муаррифи ва муҳокима шудаанд.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёти истифодашударо иборат аст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар **муқаддима** диссертатсия оид ба аҳамияти мавзӯ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, навгонии илмии таҳқиқот, аҳамияти назариявии таҳқиқот, методология ва методҳои таҳқиқот, усулҳои таҳқиқот, моҳияти илмӣ-назариявии таҳқиқот, моҳияти амалии таҳқиқ нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, қоркарди мавзӯ, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия маълумот дода мешавад.

Боби аввали диссертатсия – «**Асосҳои назариявии таҳқиқи муқоисавии воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» унвон дошта, аз се фасл иборат аст. Дар боби мазкур таъриф ва шарҳи мафҳумҳои “ибора” ва “ҷумла”, “воситаи алоқа” ва “намудҳои асосии воситаи алоқаи наҳвӣ дар забонҳои муқоисашаванда” марвиди баррасӣ қарор мегирад.

I.1. Мафҳумҳои ибора ва ҷумла дар забоншиносӣ. Ибора воҳиди номинативии забон буда, аз калимаю таркибҳои маънодор бо алоқаҳои тобеии изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ сохта мешавад ва нисбат ба калима маънои мукамалтарро ифода мекунад. Ибора аз калимаю таркиб ба тарзи мустақил ё озодона сохта мешавад. Ибораҳо воҳиди шаклӣ ва маъноӣ буда, хусусиятҳои ба худ хос доранд. Онҳо бо ин вижагиҳои худ аз ҷумла фарқ карда, мустақилона таҳқиқ карда мешаванд.

Донишманди англис Х.Суит ба ҷойи вожаи «ибора» истилоҳи «гурӯҳи калимаҳо»-ро (*word-groups*) истифода бурдааст. Ӯ қайд мекунад, ки «гурӯҳи калимаҳо» ин маҷмӯи калимаҳост, ки аз ҷиҳати грамматикӣ ва мантиқӣ ба ҳам алоқаманд буда, аз рӯйи моҳият ҷумларо ифода мекунад. Роҷеъ ба мафҳуми ибора забоншинос О. Есперсен дар хусуси се радифи калимаҳо ибрози назар намуда, гурӯҳи калимаҳои *“terribly cold weather”* - ро таҳлил намудааст. Дар ин ҷо *“terribly”* калимаи асосӣ, *“cold”* - калимаи дуюмдараҷа ва *“weather”* - калимаи сеюмдараҷа номида шудааст, яъне калимаҳо аз рӯйи дараҷа бо ҳам алоқаи зич доранд ва барои ифодаи мафҳуми муайян хизмат мекунанд. Бинобар он, О.Есперсен се қатори калимаҳои ба ҳам алоқамандро ҷудо мекунад ва онҳоро ибора меномад.

Ҷумла аз калимаҳо ва ибораҳо ташкил меёбад. Калимаҳои мустақилмаъно дар сохтори ҷумла ва ифодаи фикр нақши бузург доранд, зеро онҳо ба вазифаи аъзоҳои ҷумла меоянд. Калимаҳо бо ҳамдигар алоқаманд шуда, ибора месозанд, дар айни ҳол калимаю ибораҳо дар алоқамандӣ ҷумларо ташкил медиҳанд.

Тафовути ҷумларо аз ибора академик В. В. Виноградов чунин баён намудааст: «Ибора воҳиди номбаркунандаи (номинативии) забон аст, аммо ҷумла, ки ба ифодаи фикр қодир аст ва бо ин васила мубодилаи афкорро дар байни аъзои ҷомеа имконпазир мегардонад, воҳиди иртиботӣ (коммуникативӣ) ба шумор меравад [21, 18]. Ҷумла ҳамчун воҳиди асосии грамматикӣ дорои маъно ва шакли грамматикӣ аст» [51, 17]. Ифодаи муносибати предикативӣ, ки ба воқеъ шудани амалу ҳолати ҷумла далолат намуда, хусусияти хабардиҳӣ дорад, маънои грамматикии ҷумларо дар бар мегирад.

Ҷумлаи мураккаб воҳиди олиташаккули грамматика аст, ки аз ду ва зиёда ҷумлаҳои сода ташкил ёфта, дорои ягонагии маъно, сохт ва интонатсия мебошад. Ҷумлаи мураккаб низ монанди ҷумлаи сода воситаи ахбор буда, барои ташкил додан, ифода намудан ва фаҳмидани фикр хизмат мекунад, ба воқеият ҷи гуна муносибат доштани гӯяндаро нишон медиҳад. Аммо ҷумлаи мураккаб идроки мураккабтари ҳастӣ, тасаввуроти робитаҳои мураккабтари байни ҳодисаҳои онро ифода мекунад ва табиист, ки интишору қорбурди он ба давраҳои нисбатан инкишофёфтаи ҷамъият, забон ва тафаккури инсон вобаста аст.

I.2. Мафҳуми «воситаи алоқа» дар забоншиносӣ. Воситаи алоқаи наҳвӣ яке аз воситаҳои асосӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маҳсуб

меёбад, зеро вижагиҳои миллии ҳар як забон маҳз дар қоидаву қонунҳои алоқаи калимаҳо барҷаста хувайдо мегардад. Муносибати наҳвӣ ва алоқаи калимаҳо дар забонҳои мавриди қиёс ба воситаи унсурҳои шаклии калимаҳо, ба монанди бандаки изофӣ, бандакҳои феълию хабарӣ ва бандакҷонишинҳо, инчунин бо ёрии пешоянду пасояндҳо ифода меёбад.

1.3. Намудҳои асосии воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Дар ташаккули ибора ва ҷумлаҳои мураккаби забонҳои муқоисашаванда воситаҳои грамматикӣ нақши муҳим мебозанд. Ба андешаи забоншиноси тоҷик Д. Хоҷаев, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ба воҳидҳои наҳв низ эътибори хосса зоҳир намуда, доир ба ибораву ҷумла, анвои ибора, алоқаҳои маъноии ҷузъҳои ибора, мувофиқати хабар бо мубтадо, мухотаб ифода ва маъноҳои он, воситаи алоқаи ҷумлаи мураккаб, муродифоти воҳидҳои мухталифи наҳв андешаҳои муҳим иброз намудааст. Ҷуноне ки ӯ қайд менамояд: «Алоқаи калимаҳо дар ибораву ҷумла яке аз масъалаҳои асосии грамматика ба шумор меравад ва ин алоқа бо ёрии воситаҳои грамматикӣ гуногун, аз қабилӣ пайвандакҳои пайваस्तкунанда, бандакҳои изофӣ, феълӣ, хабарӣ ва инчунин пешоянду пасояндҳо ва тартиби калима сурат мегирад» [93, 26].

Хоҷа Ҳасани Нисорӣ доир ба воситаи алоқаи зерин маълумот додааст: пайвандакӣ «*у*» «*суфту рафт*». - *said and went, дафтари қалам. Notebook and pencil*», пешоянди «*ба*», пасоянди «*-ро*» бандакӣ изофӣ «*и*», бандакӣ феъли «*-ам, -ӣ, -ем, -ед ва -анд*», бандакҳои хабарии «*-ам, -и, -аст, -ем, -ед, ва анд*» [93, 27].

Дар масъалаи ибора Хоҷа Ҳасани Нисорӣ танҳо доир ба ибораҳои изофӣ маълумот медиҳад ва ибораҳоро аз рӯи маъноӣ вазифаи калимаи муайянкунанда гурӯҳбандӣ намудааст. Мавсуф якҷанд вазифаи морфемаи «*-е*» –ро низ бо мисолҳо нишон додааст.

Ба гурӯҳи воситаҳои грамматикӣ алоқаи наҳвӣ калимаҳо дар ибора ва ҷумла калимаҳои ёридиҳанда, бандакҳо, тартиби калима, оҳанг (интонация) дохил мешаванд.

Дар ҳар ду забон ҳам, асосан, воситаҳои алоқаи наҳвӣ зерин мавҷуданд: алоқаи изофӣ, алоқаи вобастагӣ, алоқаи ҳамроҳӣ, алоқаи артиклӣ, алоқаи артиклу пешояндӣ, алоқаи атрибутивӣ, алоқаи бепасоянд, алоқаи бепешоянд, алоқаи изофию пасояндӣ, алоқаи изофию пешояндӣ, алоқаи мувофиқат, алоқаи пайвастӣ, алоқаи пешояндию пасояндӣ.

Боби дуҷуми диссертатсия – «**Алоқаҳои пайваст дар ҷумлаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» ном дошта, аз чор фасл иборат аст. Дар боби мазкур алоқаи пайвасти пайиҳам, пайвасти хилофӣ, пайвасти ҷудой ва алоқаи бепайвандак дар забонҳои муқоисашаванда мавриди баррасии амики илмӣ қарор мегирад.

1.1. Алоқаи пайвасти пайиҳам. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ алоқаи пайвасти пайиҳам, ки дар он калима ва ҷумлаҳо пайиҳам омада, ба воситаи пайвандакҳои *ва, у, ҳам, низ, инчунин* дар забони тоҷикӣ ва *and, also* дар забони англисӣ ба яқдигар пайваст мешаванд: *дарахт ва санг* –

tree and stone (дерево и камень), Сади онҳоро овард ва ба назди дар баргашт – Sadi brought them and returned to the door (Сади принес их и возвратился к двери); замину осмон – land and sky (земля и небо); чи талх, чи ширин – Either bitter or sweet (то горький, то сладкий).

Алокаи пайихам ба воситаи пайвандакҳои ва, у (and) асосан, дар дохили чумла омада, онҳоро пайваст мекунад: *Ханифа дар рӯ ба рӯи дар меистод ва чашмони сиёҳи ӯ аз гиря сурх шуда буд – Ханифа стояла перед дверью и её черные глаза от слёз стали красными - Hanifa stood in front of the door and her black eyes become red from crying; Дар ҳамон ҷо ҳама кор мекунем, ҳама ош мепазем, ҳама умрамон мегузарад - Мы там и работаем, и готовим, и наша жизнь там проходит - We work and cook there, and spend our life.*

Яке аз вижагиҳои корбурди пайвандакҳои пайихам, алаҳусус ва, у пайваст намудани чумлаҳои содаи таркибӣ бо чумлаи мураккаб ва нишон додани алокаи байни онҳо ба шумор меравад: *Модару духтар дар бораи омӯзгориро ҳамчун касб интихоб намудани духтар сухбати доманадор доранд – Mother and daughter talk for a long time about their daughter's choice of a teacher's profession (Мать и дочь долго говорят о выборе дочерью профессии учителя); Халтаро Ҷура бардошту онҳо аз хона берун баромаданд - Jura rose the bag and they left the room (Джура поднял мешок, и они вышли из комнаты).*

Тавре ки аз мисолҳо равшан гардид, агар муодили пайвандаки тоҷикии «**ва**» дар ибора ва чумлаҳои забони англисӣ пайвандаки «**and**» ба шумор равад, пас пайвандаки «**у**» бемуодил буда, дар бештари ҳолатҳо он ба воситаи пайвандаки «**and**» ифода меёбад.

Ҳамин тавр, пайвандакҳо воситаҳои асосии ифодакунандаи алоқаҳои нахвӣ ва муносибатҳои маъноӣ грамматикӣ байни ҳиссаҳои таркибии чумлаи мураккаб буда, онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

а) пайвандакҳои пайвасткунанда: **ва, -у, -ю, аммо, вале, лекин, балки, ё, ё** - **and, not only... but, (also) neither ... nor** ва ғ.;

б) пайвандакҳои тобеъкунанда: **ки, то, зеро, чунки, агарчи, гӯё ки, чунон ки, вақте ки, модом ки, - while, when, if, though, so that ва** ғ.

Барои пайваст кардани вохидҳои хабарии чумлаҳои мураккаби пайвасти забонҳои муқоисашаванда пайвандакҳои **and, not only ... but also, neither ... nor,- ва, у ё – ю, чи–чи, гоҳ–гоҳ**. Ҳар яке аз пайвандакҳои забонҳои муқоисашаванда дар таркиби чумлаҳои мураккаби пайваст ифода шуда, бо таъсири воситаҳои гуногуни мантиқӣ дар байни гурӯҳҳои хабарии таркиби чумлаҳои мураккаб хизмат мекунанд.

Ҳамин тавр, пайвандакҳои «**and**»–и забони англисӣ ва «**ва**»-и забони тоҷикӣ ба ҳам мувофиқат мекунанд, ки мисолҳои зерин аз он шаҳодат медиҳанд: *Chairman and his companions got out of the car – Раис ва ҳамнишинонаш аз мошин фаромаданд (Председатель и его спутники вышли из машины). After reaching the right place and when the girls took the water, they talked about their dreams – Баъди ба ҷойи даркорӣ расидан ва об*

зирифтани духтарон орзуҳо гуфта шуданд (После достижения нужного места и, когда девушки набрали воды, они говорили о своих мечтах).

Дар забони англисӣ калимаи «*neither*» ба сифати пайвандаки пайваस्तкунанда қариб дар ҳама ҳолат бо пайвандаки «*nor*» истифода мешавад. *Neither Ali nor his friends answered the questions* – На Алӣ, на рафиқонашон ба саволҳо ҷавоб додаанд (Ни Али, ни его товарищи не ответили на вопросы). *They brought neither computers nor books* – Онҳо на компьютер харидорӣ намуданд, на китоб (Они не купили ни компьютер, ни книги).

II.2. Алоқаи пайвасти хилофӣ. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик барои ифодаи алоқаи хилофӣ пайвандакҳои хилофӣ – *аммо, вале, лекин* ба кор бурда мешаванд, муодили онҳо дар забони англисӣ *but* ба шумор меравад: *овози наст, вале форам. A low voice but, pleasant; ҳавои соф, аммо хунук – purley weather but cold.* Алоқаи пайвасти хилофӣ, аксаран, чумлаҳоро пайваст мекунад: *Шодӣ оромона ба гапҳои Юсуф ӯши мекард, Қосимҷон бошад, оҳиста-оҳиста асабӣ мешуд. Shodi silently listened to Yusuf but Kosimjon slowly got nerves.*

Пайвандакҳои хилофӣ ва зарфҳои зерин ба сифати воситаҳои алоқа дар чумлаҳои мураккаби забони англисӣ қорбасти мегарданд: *but, while, wheres still, while, yet, otherwise, nevertheless* ва ғ. Масалан: *The darkness was offensive, but the street was still dimly lighted* - Торики фаро мерасид, *аммо то ҳол кӯча дурахшон буд. He knew there were excuses for his father, yet he felt sick at heart* - Ӯ медонист, ки падараш ҳоло ҳам дар таътил буда, ӯ сактаи қалб шуд.

Дар забони тоҷикӣ муодили пайвандаки *while* чунинанд: *аммо, лекин, вале, балки, вагарна, набошад, ҳол он ки, вақте ки.*

II. 3. Алоқаи пайвасти ҷудой. Дар алоқаи калима, ибора ва чумлаҳои забонҳои таҳқиқшаванда бештар пайвандакҳо нақши асосиро мебозанд. Дар ҳар ду забон ҳам ин тарзи алоқа ба воситаи пайвандакҳои ҷудои *ё ... ё, ё ки, ё ин ки* ва муодили онҳо дар забони англисӣ *either... or, neither ... nor* ба амал меояд. Масалан: *Ӯ аз магазин ё китоб мехарид, ё дафтар, ё ягон чизи дигар – He bought either book, either notebook or another thing from the market* (Он поқупал в магазине или книгу, или тетрадь или что-то другое). *Ё шумо сухани маро нағз нафаҳмидед, ё ин ки худам фаҳмонида натавонистам – Either you didn't understand my words well or I couldn't explain you* (Или вы мои слова хорошо не поняли, или же я не смог вам их объяснить).

II. 4. Алоқаи пайвасти бепайвандак. Дар алоқаи калима, таркиб, ибора ва чумлаҳои бепайвандак муносибати маъноӣ, тартиби калима, такрор, оҳанг (интонация) мавқеи назаррас доранд: *дар хона – at home; дар дӯкон – at the store* ; аз Институти хоҷагии қишлоқ – *from the Agriculture Institute.*

Оҳанг воситаи муҳимтарини алоқаи тобеъ дар сохтусози чумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак ба ҳисоб меравад. Вижагии оҳанги

чумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак дар он аст, ки чумлаи аввал бо оҳанги баланд талаффуз мешавад: *Хоби Мурод намебурд, ҳаво гарм ва дамгир буд – Murod didn't sleep, the weather was hot and unbearable (Мураду не спалось: было жарко и душно). Ман гуфтам, гап тамом – I told, everything is finished (Я сказал, разговор закончен).*

Дар таркиби баъзе чумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандаки забони тоҷикӣ сарчумла дар аввал бо калимаҳои ҳамнисбат омада, ба воситаи оҳанги махсус чумлаи пайравро ба худ тобеъ мегардонад. Дар ин ҳолат, калимаҳои ҳамнисбат бепайвандак омада, сабаби пайдо шудани чунин оҳанг мегардад: *Чунон хун резам, чаллоди амир ба воҳима ояд – As soon as blood is poured, the meltdown comes to an end (Так прольют кровь, что палац эмира придет в ужас). Дар ҳавои вайрон ҳар вақт рафта, пахташиро хабар мегирад – At the time of the violent air, he goes to his cotton (При плохой погоде времена идет и проверяет свой хлопок).*

Боби сеюми диссертатсия – «**Алокаи тобеъ дар чумлаҳои забонҳои муқоисашаванда**» унвон дошта, аз дувоздаҳ фасл иборат аст. Дар боби мазкур роҳҳои ифодаи алоқаҳои вобастагӣ, мувофиқат, изофӣ, пешояндӣ, пасояндӣ, ҳамроҳӣ, изофию пешояндӣ, изофию пасояндӣ, пешояндии чуфт, пешояндию пасояндӣ, артиклӣ, интонатсия дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳқиқ қарор мегиранд.

Ин навъи алоқа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои воситаҳои нахвӣ ба худ хос мебошад. Алокаи тобеъ ҳам ба ибора ва ҳам ба чумла мансуб аст. Дар алокаи тобеъ ибора ва чумлаҳо байни якдигар дар муносибати вобастагӣ мебошанд. Мувофиқи алокаи тобеъ як чузъи воҳиди нахвӣ изофӣ буда, чузъи дигар ба он аз ҷиҳати грамматикӣ тобеъ мебошад ва онро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад. Доираи ифода ва истифодаи воситаҳои нахвӣ дар алокаи тобеъ нисбат ба алокаи пайваст хеле васеъ мебошад.

Воситаҳои грамматикӣ ифодаи он хеле гуногун аст, дар алокаи онҳо калимаҳои ёридиҳанда, пешоянд, пасоянд, бандаки изофӣ, бандакҳои феълӣ ва хабарӣ, тартиби калима ҳамчун воситаи грамматикӣ хизмат мекунанд.

III.1. Алокаи вобастагӣ. Вобастагӣ яке аз воситаҳои сермаҳсул ва маъмули алоқа буда, дар он чузъи асосӣ (ҳаста) талаб мекунад, ки чузъи тобеъ (адъюнкт) шакли грамматикӣ худро тағйир диҳад. Маслан, дар иборати исмии забони англисии *sister's flat* ҳаста- «flat талаб мекунад, ки адъюнкт - «sister» шакли падежи соҳибиро гирад. Дар иборати феълӣ бошад, ҳаста талаб мекунад, ки адъюнкти бо ҷонишини ишоратӣ ифодаёфта шакли падежи объектиро гирад. Масалан, *to show he* гуфтан нодуруст аст, зеро ҳаста *to show* талаб мекунад, ки ҷонишини шахсӣ *he* шакли падежи объектии «him»-ро гирад: *to send them* на он ки *to send they; to follow her* на он ки *to follow she; to find him* на он ки *to find he*.

Дар забони тоҷикӣ қорбурди алокаи вобастагӣ гарчанде маҳдуд бошад ҳам, он нисбат ба забони англисӣ андаке бештар сермаҳсул аст: *Ҷро*

дидан, Чумларо дидан. Чунон ки мебинем, дар забони тоҷикӣ ҳангоми чи бо ҷонишини шахсӣ ва чи бо исм ифода шудани адюнкт дар ибораҳои феълӣ бо муносибати объектӣ адюнктҳо пасоянди «-ро» мегирад.

Дар ин навъи алоқаи грамматикӣ ба ғайр аз пешоянд ягон унсури пайваस्तкунандаи дигаре ба ҷашм намерасад. Алоқаи вобастагӣ дар забони тоҷикӣ байни ҳабару пуркунанда (*ба онҳо вазифа супоридем – we gave them a test; аз Акбар пурсидем – we asked from Akbar;* байни муайянкунандаву муайяншаванда (*Гулбибиро орзу – the dream of Gulbibi; пиразанро умед – the hope of old woman* ва ибораҳои феълӣ (*касоро муҳокима кардан – to discuss someone; мақоларо хондан – to read the article;* ибораҳои номӣ (*санг барин сахт – as hard as a stone* (*твердый, как камень*), *ҷавоб ба савол – the answer to the question* ва зарфӣ *ҷавобан ба шумо – answer to you*, *хитобан ба Ватан – exclamation to Motherland*).

Ш.2. Алоқаи мувофиқат. Дар забони тоҷикӣ ба сифати алоқаи мувофиқат бандакҳои феълию ҳабарӣ ва тартиби калима ҳамчун воситаи асосии нахвӣ хизмат мекунад. Алоқаи мувофиқати забони тоҷикӣ дар маркази мубтадову ҳабар вучуд дорад. Ҳабар бо мубтадо одатан аз рӯи шахсу шумора мувофиқат мекунад: *Падар писарро сахт ба оғӯи кашид – A father embraced the son very strongly* (*Отец крепко обнял сына*). *Онҳо хеле вақт хомӯшона роҳ рафтанд – They have been working silently from a long time* (*Они долго шли молча*).

Дар забони тоҷикӣ алоқаи мувофиқат байни ҳабару мубтадо ба ҷашм мерасад. Воситаи ин алоқа бандакҳои феълӣ: **-ам, -ӣ, -ем, -ед, -анд**» ва ҳабарӣ: **-ам, -ӣ, -аст, -ем, -ед, -анд** мебошад: *Мо ҳам оташ кушодем – We also made a fire* (*Мы тоже открыли огонь*). *Пулисҳо ҳамаи бодушудии онҳоро кашиди гирифтанд – The police got all their things* (*Полицейские отобрали у них всё*).

Дар баъзе чумлаҳо **тартиби калима** воситаи грамматикӣ алоқаи байни ҳабару мубтадо шуморида мешавад. Тартиби калима ин вазифаро дар чумлаҳои иҷро мекунад, ки мубтадову ҳабар бо исм, ҷонишинҳои предметӣ ва ё масдар ифода гардидаанд. Исми аввал мубтадо буда, исми дуум ҳабари чумла аст. Агар дар ин намунаи чумлаҳо ҷойи калимаҳо иваз карда шавад, вазифаи нахвӣ онҳо ҳам иваз мешавад: *The girl worked at the railway station – Духтар дар истгоҳи роҳи оҳан кор мекард* (*Девушка работала на железнодорожном станци*). *Her name is Hanifa - Номаи Ҳанифа* (*Её имя – Ханифа*).

Алоқаи мувофиқат асосан хоси чумла буда, дар он калимаҳои алоқаманд аз рӯи категорияҳои ҳаммаъноӣ морфологияи шахсу шумора ба ҳамдигар баробар меоянд. Дар забони тоҷикӣ алоқаи мувофиқат дар байни ҳабару мубтадо ба вучуд меояд, яъне аз рӯи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат кардани ҳабар, масалан: *Падар писарро сахт ба оғӯи кашид – The father embraced his son very strongly* (*Отец крепко обнял сына*). *Онҳо хеле вақт хомӯшона роҳ рафтанд – They walked silently very many times* (*Они долго шли молча*).

Алокаи мувофиқат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ягона нави алокаест, ки ба воситаи категорияҳои муайяни морфологӣ ифода меёбад. Аммо, чунон ки маълум аст, мувофиқати хабар бо мубтадо ба вижагиҳои луғавию грамматикӣ мубтадо вобаста мебошад.

Ш.3. Алокаи изофӣ забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ. Воситаи грамматикӣ алокаи изофӣ – бандаки изофӣ (**и**) буда, муодили он дар забони англисӣ пешоянди *of* ва апострофи *'s* ба шумор меравад. Бо ёрии ин алоқа дар забонҳои муқоисашаванда муайянкунанда ва баёнӣҳо ба муайяншаванда тобеъ мегарданд. Бандаки изофӣ бо калимаи асосӣ – муайяншаванда якҷоя меояд ва баъди он калимаи тобеъ – муайянкунанда, ҷой мегирад: *гули сурх – a red flower*; *бинои мактаб – a school building*; *доншизоҳи милли – National University*.

Дар ҳар ду забон ҳам ин нави алоқа хоси ибора ҳисоб меёбад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик бандаки изофӣ «**-и**» худ маъно надорад ва дар талаффузи адабӣ зада намегирад, бо ҷузъи якуми ибора якҷоя навишта мешавад: *талабаи ҳушрез – capable pupil* (*проницательный студент*); *китоби хонанда – reader book* (*книга читателя*); *хондани китоб – reading book* (*чтение книги*).

Бандаки изофӣ калимаҳои гуногунсохту гуногунмаъноро, ки ба ҳар гуна категорияи луғавию морфологӣ тааллуқ доранд, алоқаманд менамояд. Ҳамин аст, ки иборани изофӣ алоқаҳои гуногуни нахвиру ифода менамояд. Дар иборани изофӣ калимаи якум тақрибан ҳамеша изофӣ буда, калимаи дуюм онро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад.

Дар иборани изофӣ ба вазифаи ҷузъи асосӣ исм, масдар, сифати феълӣ, ҷонишин, сифат ва шумора истифода мегарданд: *муборизи сулҳ – a peace struggle* (*борец за мир*); *навиштани мактуб – writing letter* (*написание письма*); *боғҳои Душанбе – Dushanbe's parks* (*парки Душанбе*).

Ш.4. Алокаи пешояндӣ. Дар мавриди таҳқиқи ин нави алоқа ду нуқтаи назар мавҷуд аст: 1. Пешоянд – воҳиди луғавист, аз ин нуқтаи назар на воҳиди грамматикӣ. Бинобар ин, дар ташаккули ибора дар қатори воситаҳои грамматикӣ воситаҳои лексикӣ алокаи нахви мавҷуд аст. 2. Пешояндҳо вобаста ба маъно ба семантикӣ ва ғайрисемантикӣ ҷудо мешаванд.

Нақши пешоянд ҳамчун воситаи алоқа дар сохтани ибораҳои сифатӣ ниҳоят қалон аст, чунки бештари ин нави ибораҳо ба воситаи пешоянд сурат мегарданд. Вазифаи грамматикӣ пешоянд мантиқан аз моҳияти худ он зоҳир мегардад: «ба воситаи онҳо муносибатҳои гуногуни нахви ифода меёбанд».

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳо инчунин дар сохтсозии ибораҳои феълӣ низ иштирок менамоянд: *ба писар фармудан – to order the son* (*приказать сыну*); *аз модар илтимос кардан – to request the mother* (*попросить у матери*), *бо меҳмон суҳбат кардан – to talk with guest* (*беседовать с гостем*).

Бояд тазакур намуд, ки дар забонҳои қиёсшаванда пешоянди **то ба** ҳамчун воситаи алоқа муносибати фосилавӣ ва замони роифода менамояд: *Роҳсозон роҳи оҳанро то ба Бухоро расониданд – The roadmkers lead the railway to Bukhoro (Строители довели до Бухары железную дорогу). Баъд беморро ба он ҷо кучонида болаширо то ба китфаи бо кӯрна нишониданд – Then pushed the parient back and cover her till shoilders with a blanket (Затем больного, переведя туда, накрыли его до плеч одеялом).*

Дар забонҳои муқоисашаванда баъзе пешояндҳо ҳамчун воситаи алоқа ба вазифаи зарфҳои тарзи амал ва пайвандаки истифода мешаванд. Барои роифодаи фазо пешояндҳои **after** – баъди, **before** – пеш аз ва пайвандаки **nein**, **баъд** - **after**, **and**, **before** ба кор мераванд: *There is an old saying that if a man has not fallen in love before 40, he better not fall in after. Where do you intend to stay tonight? She asked after a moment position .The color rushed into Bossiney's sallow – brawn as before. This latter seemed to afford her peculiar satisfaction she read through twice before replying to the landlady.*

Дар ҳар ду забон ҳам, пешояндҳо ҳамчун воситаи алоқа дар ҷумла одатан беада меоянд: *We've got to live on what we earn – Мо чизе ки ба даст меорем, бо он зиндагӣ мекунем (То, что мы находим, на них и живем).*

Ш.5. Алоқаи пасояндӣ. Доираи корбурди алоқаи пасояндӣ нисбат ба алоқаи пешояндӣ маҳдудтар аст, зеро низоми пасоянд ҳамчун воситаи алоқа дар забони адабии тоҷик инкишоф наёфтааст. Аз ин рӯ, миқдори пасояндҳо нисбат ба пешояндҳо камтар аст.

Ба андешаи забоншинос Ш.Рустамов дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба истиснои пасоянди **-ро** бо таъсири забони гуфтугӯӣ як гурӯҳ калимаҳо ба вазифаи пасоянд омада, ба сифати алоқаи нахвий байни ҷузъҳои ибораю ҷумла робита пайдо мекунад, ба монанди: **боз**, **барин**, **замон /замоно (ҳамон/ҳамоно) инҷониб**, **интараф** ва ғ.: *Қосимака, аҷаб одаме буданд – Qosimako you are so kind (Дядя Касым был удивительным человеком). Кораш мӯл, барои ҳамин як ҳафта боз наомадааст – His works are more, for instance he did not come else (У него много работы, поэтому уже неделя, как он не приезжает).*

Дар мавридҳои зерин пасоянди **-ро** ҳамчун воситаи алоқаи грамматикӣ зоҳир мешавад:

а) ҳамроҳ бо исми хос, исми ҷинси мансуби шахс, ҷонишини шахсӣ ва ҷонишини нафсӣ агар дар ибора ва ҷумла истифода шуда бошад: *Хонаро фурӯхтан – to sale the room (Продать дом). Муҳандисро ҷег задан – to call the engineer (позвать инженера);*

б) ҷузъи тобег бо исми хос, исми ҷинси мансуби шахс, ҷонишини шахсӣ ва нафсӣ, агар дар ибора ва ҷумла роифода ёфта бошад: *Имрӯз мақсади ман адреси хонаи Қоришкамбаро ёфтан буд – Today my main aim was to find Qoriishkamba's house.(Сегодня мой цель – найти адрес дому*

Коришикамба). Вай дарҳол модари худро ба хотир овард – *Suddenly she remembered her mother* (Он сейчас вспоминал свою мать);

в) агар калима бандакчонишин дошта бошад: *Сароянда сурудро ба оҳанг даровард* – *A singer arranged the song.* (Певец переложил песню на музыку). Он ду мӯйсафед китфҳояшонро наҷунбонида, дастҳояшонро дароз кардан – *Those two old man without shaking their shoulders and gave their hands* (Эти два старика, не двигая плечами, протянули руку).

Дар забони англисӣ вазифаи пасоянди **po**-и забони тоҷикиро артикли муайянии **the** ифода менамояд. Дар мавридҳои зерин артикли **the** ҳамчун воситаи алоқии грамматикӣ зоҳир мешавад:

а) агар чӯзӣ тобеи ибора чонишини ишоратии **this, these, that, those** (ин, он, хамин ва ҳамон) ифода бошад: *The meeting also decide this problem* – *Маҷлис ин масъаларо ҳам ҳал кард* (Собрание решило и эту проблему); *I saw that man yesterday* – *Ҳамон одамро ман дирӯз дида будам* (Того человека я видел вчера);

б) агар бо исми чинсе, ки мафҳуми умумӣ дошта, предмети ягонро ифода мекунад, омада бошад: *It should be prepared the land (earth) in time for stop-growing* – *Заминро дар вақташ ба кишт тайёр кардан гарави ҳосили фаровон аст* (Современная подготовка земли к севу – это гарантия богатого урожая). *The sky was covered with clouds* – *Осмоно абрҳо фаро гирифт* (Тучи накрыли небо).

Ш.6. Алоқии ҳамроҳӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Дар алоқии ҳамроҳӣ тартиби калима ҳамчун воситаи нахвӣ хизмат мерасонад. Алоқии ҳамроҳӣ дар вазифаи воситаи алоқии нахвӣ байни муайянкунандаву муайяншаванда меояд (*чанд масъала – a few issues – несколько проблем*); *бист талаба – twenty pupils* (двадцать студентов), *хабару пурқунанда (падару модар дорам – I have a father and mother* (у меня есть родители); *хоҳар надорам – I don't have a sister* (у меня нет сестры), *хабару ҳол (тез омад – coming soon* (быстро пришел); *бурро хонд – read assently* (прочитал разборчиво), *оҳиста-оҳиста – slowly- slowly* (медленно-медленно), *ибораҳои феълӣ (калон-калон қадам гузоштан – to take a large* (идти большими шагами); *ҳамроҳ навиштан – to write together* (писать вместе), *ибораҳои номӣ (ниҳоят баланд – very high* (очень высоко), *ибораҳои зарфӣ (андак дуртар – a little farther* (немного далеко), *хеле барвақт – very early* (очень рано) ба амал меояд.

Ин навъи алоқа дар забони англисӣ хеле маъмул мебошад. Дар ин ҳолат як калима ба калимаи дигар на ба воситаҳои сарфӣ, балки аз рӯи мавқеи ишғолкардашон ва алоқии семантикӣ калимаҳои иборасоз ифода карда мешавад. Ба андешаи Н.Ф.Иргенъева: «Пурқунандаи бевоситаи бо исм ифодашуда ва калимаҳои зарфӣ – ҳоли ба феъл аз рӯи маъно алоқаманд мегарданд, ки ин ба алоқии ҳамроҳӣ дохил мешавад» []. Дар ин навъи алоқа феъл чун чӯзӣ асосии ибора ҳосияти валентнокии худро ифода менамояд: *to see the man – мардеро دیدан* (видеть мужчину), *to walk quickly – тез роҳ гаштан* – (быстро идти).

Дар забони англисӣ алоқаи ҳамроҳӣ ба навъи аналитикии алоқаи нахвӣ дохил мешавад, чунки он аз рӯи тартиби калима, мавқеи калима дар ибора ва ҷумла муайян карда мешавад. Агар ҷойи ҷузъҳоро тағйир диҳем, маънои ибора мутлақо тағйир меёбад *see the men – the men see; see the flower – the flower see*.

Аксариати ҳиссаҳои нутқ дар сохтусози ибора бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ иштирок мекунад. Дар бунёди онҳо ба сифати алоқа – шумораи микдорӣ, ҷонишин, зарф, сифати феълӣ ва феъли ҳол, бандаки изофӣ, исм, сифат ва ҳол истифода мешаванд: *ҷой нӯшидан – to drink a tea (нӯш чай); саросема рафтан – to go hurry (спешно ўйту); шаши қалам – six pencils (шесть карандашей); ҳамин хона – this house (эта комната); табассумқунон хондан – smile reading (читать, улыбаясь); хеле бармаҳал – very early (очень во время)* ва ғ.

Ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ ибораҳои исмии бо ҷонишин, сифат, шумораи микдорӣ, исм ва таркиби устувори нумеративу исм ифода меёбанд: *ин дарахт – this tree (это дерево), калонтарин шаҳр – the largest city (самый большой город), ҳафт коргар – seven workers (семь рабочих), рафиқ Раҳимзода – comrade Rahimzoda (товарищ Рахимзаде)*.

III.7. Алоқаи изофию пешояндии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ. Алоқаи изофию пешояндӣ чунин навъи алоқаест, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳангоми сохтани ибора ду воситаи грамматикӣ: яке бандаки изофӣ ва дигаре пешоянд иштирок мекунад. Дар созиши ин навъи ибораҳои забонҳои муқоисашаванда бандаки изофӣ ва пешояндҳои *бо, ба, аз, оид ба, доир ба, to - with, from, on* истифода мешаванд. Масалан: *Соли якум муомила бо хуҷаини нав ба хубӣ гузашт – The first year had passed with a good communion with new chairman (В первый год отношения с новым хозяином развивались хорошо). Аз рафтани ба Чилдухтарон хурсанд шудам – I was glad of going to the Childukhtaron (Я был рад поездке в Чилдухтарон)*.

Дарачаи алоқаи бандаки изофӣ ва пешоянд дар ин ибораҳо яқсон набуда, дар онҳо аҳамияти алоқаи изофӣ назар ба алоқаи пешояндӣ заифтар аст: *сӯҳбат бо муаллимон – conversations with teacher (беседа с учителями), нақлҳо оид ба Рудақӣ – stories about Rudaky (рассказы о Рудаки)*.

Алоқаи изофию пешояндӣ ибораҳои исмиро низ фаро мегирад, ки ба воситаи бандаки изофию пешояндӣ содаи номӣ сохта шудаанд: *дарахти лаби ҷӯй – the tree of the river's bank (дерево у берега ручья); китоби даруни ҷевон – the book in the book (книга внутри ящика); антенаи болои бом – the antenna on the roof (антенна на крыше)*. Ин ибораҳо нисбат ба гуруҳи аввал, ки зикраш рафт, микдоран зиёд ва серистеъмол буда, хусусияти умумистеъмолӣ доранд.

III.8. Алоқаи изофию пасояндии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ. Алоқаи изофию пасояндӣ яке аз навъҳои алоқаи маҳсуб ёфта, дар он калимаҳо ба воситаи бандаки изофию пасоянд пайваст

мешаванд. Ибораҳое, ки ба воситаи бандаки изофию пасоянд сохта шудаанд, каммиқдору камистеъмоланд. Ин навъи алоқаро метавон дар сохтусози ибораҳои сифатӣ дучор омад: (*муҳри*) калони даҳони пиёла барин – *a big stamp as top of the cup* (большая печать, как пияла); (*зулфи*) сиёҳи пари зог барин – *черный как ворон локон пери*. Дар поини ин коғаз як муҳри калони даҳони пиёла барин паҳи карда шуда буд – *At the bottom of the paper there was a large stamps pressed. There is a big stamp at the below of the paper* (В низу этой бумаги была поставлена большая печать, как пияла). Дар поёни суфа, дар рӯйи кат як косаи калони табақ барин истода буд – *At the bottom of the bubble, there was a large bowl box, on the top of the floor* (Внизу суфы (выложенное из кирпичей место отдыха во дворе), на деревянной кровати стояла большая как широкое блюдо коса).

Дар чумлаҳои боло алоқаи пасояндӣ чандон устувор нест, бинобар он, ибора бе пасоянд низ истифода мешавад: *барин сафед - as white as a suer; шир барин сафед - white as a milk*.

Ш.9. Алоқаи пешояндии чуфти забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик алоқаи чуфти пешояндии ибораҳо дар чумла ба воситаи ду пешоянд сохта мешаванд. Ин ибораҳо аз рӯйи сохт мураккаб буда, як навъ хусусияти устуворӣ доранд. Дар сохтани онҳо пешояндҳои асли ва ё таркибии номӣ (асосан, пешояндии аслии «аз, бо» пешояндҳои «*то ва ба, инчунин*» шакли таркибии номии онҳо) чуфт – чуфт истифода мешаванд: *аз ... то, аз ... то ба, аз ... ба; аз вақти ... то вақти* ва ғ.

Ин тарзи истеъмоли пешояндҳоро ба назар гирифта, онҳоро пешояндҳои чуфт ва ин хели алоқаи нахвиरो алоқаи чуфти пешояндӣ метавон номид.

Дар созмони ин навъи ибораи пешояндҳои чуфти асли, таркибии номӣ ва омехта истифода мешаванд: *аз пагоҳӣ то бегоҳӣ нигоҳ доштан - to hold on from the morning until evening* (хранить с утра и до вечера); *аз ҷавонӣ то ба ҳамин синну сол муаллимӣ кардан - teaching from the yourth age until today* (с молодости и до этих лет учительствовать); *аз соати ҳашт то вақти хӯроки пешин пахта ҷидан - to pick cotton form the eight until afternoon* (с восьми часов и до обеда собирать хлопок).

Ш.10. Алоқаи пешояндии пасояндӣ. Алоқаи пешоянду пасояндӣ, асосан, дар ибораҳои феълӣ ва ибораҳои сифатие, ки чузъи асосиашон хабар аст, истифода мешавад.

Дар забони адабӣ бо таъсири нутки гуфтугӯӣ як гурӯҳ ибораҳое пайдо шудаанд, ки аз рӯйи хусусияти алоқамандии чузъҳо ба гурӯҳи ибораҳои алоқаи пешояндиву пасояндӣ дохил мешаванд. Дар сохтани ин ибораҳо се воситаи грамматикӣ иштирок менамояд: пешоянд ... пасоянд ... пешоянд.

Ш.11. Алоқаи артиклии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ. Алоқаи артикли дар ибораҳое ба назар мерасад, ки дар қолиби анъанавӣ сохта шудаанд. Дар ин ибораҳо артикли –*е* ба монанди

бандаки изофӣ ҳамчун воситаи грамматикӣ иштирок намуда, аҳамияти иборасозӣ пайдо мекунад: *марде бузург, соате чанд, дастае аз аскарони сурх* ва ғ. Ин ибораҳо бе пасоянди **-е** сохт ва маънои худро гум мекунад.

Мавқеъ ва ҷойгоҳи ифодаи артикли **-е** гувоҳи он аст, ки дар забони тоҷикӣ ду артикл истифода мешавад, ки дар ифодаи маънои грамматикӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба вазифаи артикли **-е** чунин андеша баён шудааст: «Вазифаи асосии артикли **-е** ифодаи номуайяни мебошад. Артикли **-е** хусусияти муайяни ишоратӣ дорад ва муодили он ҷонишини ишоратӣ ба шумор меравад». Масалан: *Рӯзи дигар воқеае рӯйи дод, ки ман мунтазир набудам – The other day an incident was happened, that I didn't expected (На другой день случилось событие, которого я не ожидал); Рӯзе Устоамак дар зери тоқи ангур ҷӯбу асбобҳои гузошта, ба назди рафиқаи рафт – A day Ustoamak put his tools under the grape tree and went to his friend (Однажды, Устаамак, оставив под виноградником свои деревянные инструменты, пошел к своему другу).*

Баъзе калимаҳо ба воситаи артикли **-е** ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд. Артикл хоси калимаи асосӣ буда, он пас аз вожаи эзоҳдиҳанда ҷой мегирад. Аз ин рӯ, ба алоқаи изофӣ монандӣ дорад. Онҳо низ байни муайяншавандаю муайянкунанда мушоҳида мешаванд ва дар забони англисӣ бошад, муодили пасоянди **-е**-и забони тоҷикӣ артиклҳои муайянии **the** ва номуайянии **a/an** истифода мешаванд: *коре бузург- a great thing, соате чанд - a few hours, дастае аз сарбозон – дастаи сарбозон – the army team*. Аммо ибораҳои, ки бо артикли **-е** сохта шудаанд, дар забони адабии ҳозираи тоҷик аҳамияти услубию нахвӣ доранд. Ин ибораҳо, асосан дар доираи ибораҳои исмӣ ба назар мерасанд ва доираи истеъмолашон хеле маҳдуд аст: *Баъд аз он ки ба таъмини маишати худ имконият ёфтааст, дар мадрасае аз мадрасаҳои Бухоро хучрае ёфта, дар он ҷо ба сари худ ва мустақилона рӯз мегузаронидааст – После того, как у него появилась возможность обеспечить себя, найдя в одном из медресе Бухары келью, там он стал самостоятельно и представленный себе проводить время; Дар лаби оби Сорбуг дастае аз аскарони сурх, ки дар зери фармони Шветсов аз Самарқанд меомад, сиёҳии касеро дар паси харсанге дида, он ҷоро нишон гирифта, тирборон кард. – На берегу Сорбуга группа красноармейцев, которые под командованием Швецова или из Самарканда, увидев тень человека за валуном, прицелившись туда, стали стрелять. – After receiving a living allowance from the madrassah of the Ba'athar, the madrassah of the Bukhara was held on its own and independent day. In the Red Sea, the Red Army came down from the Red Army under Samarkand's command, watching a black man on the back of the rabbit, shook it and shot.*

Ш.12. Оҳанг ҳамчун воситаи алоқа дар забонҳои муқоисашаванда. Оҳанг дар пайвастшавии ҷумлаи пайрав бо сарҷумла воситаи муҳимми грамматикӣ ба шумор меравад. Ҷумлаи мураккабе нест,

ки ҳиссаҳои вай ба ҳам бе интонатсия тобеъ шаванд. Дар ҷумлаҳои мураккабе, ки ҳиссаҳои онҳо бо ёрии пайвандакҳо ба ҳам алоқаманд шудаанд, нақши асосиро тақрибан ҳамеша пайвандак бозад ҳам, интонатсия низ мавқеи муайяне дорад, аммо дар ҷумлаҳои мураккаби бе пайвандак нақши асосиро интонатсия мебозад.

Дар хулоса ба тариқи фишурда натиҷаи таҳқиқот ҷамъбаст шудааст:

1. Дар ҳар ду забон ду воситаи асосии алоқа мавҷуд аст: пайваст ва тобеъ. Ҳар яки онҳо дар навбати худ ба гурӯҳҳои хурд ҷудо мегарданд;

2. Пайвандакҳо воситаҳои асосии ифодакунандаи алоқаҳои наҳвӣ ва алоқаҳои маъноӣю грамматикӣ байни ҳиссаҳои таркибии ҷумлаи мураккаб ҳар ду забон мебошанд;

3. Пайвандакҳои ҷумлаҳои мураккаби ҳар ду забон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) пайвандакҳои пайвасткунанда (*ва, у, ю, аммо, вале, лекин, балки, ё, ё ки - and, not only... but, (also) neither ... nor* ва ғайра); б) пайвандакҳои тобеъкунанда (*ки, то, зеро, чунки, агарчи, гӯё ки, чунон ки, вақте ки, модом ки - while, when, if, though, so that* ва мисоли инҳо);

4. Ҷумлаи пайрави шартӣ дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ шартӣ воқеъ гардидани амали сарҷумларо мефаҳмонад. Вай ба сарҷумла бо пайвандакҳои *агар (гар, ар), ба шарте ки, ба шарти ин (он) ки, чун, то ки* дар забони тоҷикӣ ва пайвандакҳои *if, when, as, till* забонҳои англисӣ тобеъ мешавад.

5. Дар ҳар ду забон ба сифати алоқаи тобеъ пайвандакҳои тобеъкунандаи зерин истифода мешаванд: *ки, то, зеро, чунки, агарчи, гӯё ки, чунон ки, вақте ки, модом ки - while, when, if, though, so that* ва ғ.

НУКТАҲОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁҶТААНД:

а) мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи феҳрасти тавсиякардаи ҚОА Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

1. Маҳмадсолеҳи, М. Таҳлили муқоисавии пайвандҳои тобеъкунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе. – 2019. – №3 (80). – С.89-93
2. Маҳмадсолеҳи, М. Ҷойгоҳи алоқии пешояндӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе. – 2019.– №2 (79).– С. 92-94.
3. Маҳмадсолеҳи, М. Воситаҳои алоқии синтаксисӣ дар ибораҳои объектии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе. – 2018.–№2 (74).– С. 75-79.
4. Маҳмадсолеҳи, М. Валентнокии феълҳои объективӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе. – 2018.– №1 (73).– С.124-130.
5. Маҳмадсолеҳи, М. Нақши пасвандҳо дар калимасозии феъли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе. – 2017. – №4 (71). – С. 95-99.

б) мақолаҳо дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмӯаҳои илмӣ:

6. Маҳмадсолеҳи, М. Баъзе таснифоти ибора ва ҷумла аз рӯи тарзи алоқии наҳвӣ дар забоншиносӣ // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ: мавод. конф. илмӣ-амалии ҷумҳур.– Душанбе, 2019. – С.193-195.
7. Маҳмадсолеҳи, М. Определение места валентности объектных словосочетания // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олий.– Душанбе. – 2018. – С. 352-353.
8. Хочаева, С.О., Маҳмадсолеҳи, М. Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқии пешояндӣ ва пасояндӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олий.– Душанбе. – 2018. – С.– 204-206.
9. Маҳмадсолеҳи, М. Баъзе хусусиятҳои созмонёбии ибораҳои гузаранда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олий. – Душанбе. – 2018. – С. 201-203.
10. Маҳмадсолеҳи, М.Понятие семантического поля в языковедении // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олий. – Душанбе. – 2018. – С.198-200.

11. Маҳмадсолеҳи, М. Словообразование интернациональных слов в таджикском и английском языках // Материалы II Международной научно-практической конференции «GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2018 CENTRAL ASIA».– Астана. – 2018. – С. 656-657.
12. Маҳмадсолеҳи, М. О сочинительных связях предикативных единиц в современном английском языке // Русский язык в современных реалиях: матер. междунар. науч.–практ.конф.– Душанбе. 2018.– С 68-71.
13. Маҳмадсолеҳи, М. Истифодаи востаҳои алоқа дар ибора ва ҷумлаҳои мураккаби забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Масъалаҳои мубрами лингвистика, тарҷумашиносӣ, адабиёт ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олии мавод. конф.илмӣ-амалии байнал.– Душанбе. – 2017.– С. 69-75.
14. Маҳмадсолеҳи, М. Корбурди воситаҳои алоқа дар ҷумлаҳои мураккаби забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Масъалаҳои мубрами филологияи муосир ва технологияи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олии мавод. конф. илмӣ-амалии ҷумхур.– Душанбе. – 2017.– С. 216-219.
15. Маҳмадсолеҳи, М. Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Масъалаҳои мубрами филологӣ ва тарҷума: мавод. конф. илмӣ-амалии ҷумхур. – Душанбе. – 2016. –С. 123-126.
16. Маҳмадсолеҳи, М. Корбурди пайвандҳои пайваस्तкунанда ва тобеъкунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Муҳаққиқ. – Душанбе. – 2016. – №15 (15). – С.10-13 с.

АННОТАТСИЯИ

диссертатсияи Маҳмадсолеҳи Маҳмадсодиқ дар мавзӯи «Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021300 Забоншиносӣ (6D0205011 Забоншиносии муқоисавӣ - таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Калидвожаҳо: *алоқа, воситаҳои алоқа, намуд, забон, наҳв, алоқаи пайиҳам, алоқаи хилофӣ, алоқаи ҷудой, алоқаи пайвасти бепайвандак, алоқаи мувофиқат, алоқаи пешояндӣ, алоқаи пасояндӣ, алоқаи изофию пешояндӣ, алоқаи пешоянду пасояндӣ, алоқаи изофӣ, алоқаи ҳамроҳӣ, алоқаи пешояндиш ҷуфт, алоқаи пасояндиву бандакҷонишинӣ, алоқаи изофию пасояндӣ, алоқаи артиклӣ.*

Диссертатсия ба таҳқиқи муқоисавии воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки бори нахуст мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, бахшида шудааст. Дар диссертатсия шарҳи мухтасар оид ба аҳамияти мавзӯ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, нағзҳои илмӣ таҳқиқот, аҳамияти назариявии таҳқиқот, методология ва методҳои таҳқиқот, усулҳои таҳқиқот, аҳамияти илмӣ-назариявии таҳқиқот, моҳияти амалии таҳқиқ, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, қоркарди мавзӯ, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия маълумот дода шудааст.

Дар се боби диссертатсия: «Асосҳои назариявии таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқа дар ҷумлаҳои мураккаби забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ», «Алоқаи пайваст дар ҷумлаҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ», «Алоқаи тобеъ дар ҷумлаҳои забонҳои муқоисашаванда», инчунин зерфаслҳои диссертатсия низ ба тариқи фишурда бо истифодаи мисолҳои мавзӯи таҳқиқшаванда матраҳ шудаанд.

Хулосаи диссертатсия дар автореферат ба таври мухтасар оварда шудааст.

Таҳқиқи намудҳои воситаҳои алоқаи наҳвӣ мавзӯи баҳси соҳаи махсуси илми забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ қарор гирифтааст.

Дар забонҳои муқоисашаванда воситаҳои алоқаи тобеи ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла хеле гуногунанд. Пайвандакҳои сарҷумла ба пайвандакҳо ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ-хабарии сарҷумла мебошад. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъро, одатан ба ду гурӯҳ тақсим мекунанд: пайвандакҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феълӣ ва мавқеи ҷумлаҳои пайрав гурӯҳи аввалро ташкил медиҳанд, интонатсияи тобеъ ба гурӯҳи дуввум дохил мешавад. Ҳамаи ин воситаҳо хеле муҳим ва аз ҳамдигар ҷудонопазиранд.

Пажӯҳиши муқоисавии воситаҳои алоқаи наҳвӣ мавриди таҳқиқ аз ҷиҳати сохт ҷойгоҳи вижа дорад. Маводи мавҷуда имкон дод, ки дар диссертатсия намудҳои воситаҳои алоқаро аз рӯйи сохт ҷудо намуда, мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Дар ташаккули ибора ва ҷумла бо пешондҳо, пасояндҳо ва пайвандакҳо ва дар сохтгосози ибора ва ҷумлаҳо дар забонҳои

муқоисашаванда воситаҳои алоқаи пайваст ва тобеъ нақши асосӣ доранд, ки дар диссертатсия мавриди таҳлил ва муқоиса қарор дода шудаанд.

Дар диссертатсия на танҳо монандӣ, балки тафовут дар мавҷудият ва амалқарди воситаҳои алоқаи калимаҳо дар ҳар ду забон махсусан ҷудо қарда шудааст. Ба ақидаи мо, падидаи басо ҷолиби алоқаи синтаксисӣ дар забони англисӣ равишҳои қорбурди пешояндҳо ва дар забони тоҷикӣ истифодаи пасоянди *-ро* ва таркибҳо бо ёрии бандаки изофӣ ба шумор меравад. Таҳқиқот нишон дод, ки сарфи назар аз баъзе тафовутҳо, ҳаҷми умумӣ ва басомади амалқарди воситаҳои алоқаи наҳвӣи калимаҳо дар забонҳои муқоисашаванда, асосан, мувофиқат мекунад.

АННОТАЦИЯ

диссертации Махмадсолеҳа Махмадсодиқа на тему «Сравнительный анализ средств синтаксической связи в таджикском и английском языках», представленной на соискание ученой степени доктора философии (PhD) - доктора по специальности 6D021300 Языкознание (6D0205011) Сравнительно-историческое, типологическое и сравнительное языкознание.

Ключевые слова: *связь, вид, язык, синтаксис, последовательная связь, противительная связь, разъединительная связь, бессоюзная сочиненная связь, связь соответствия, предложная связь, послеложная связь, изафетно-предложная связь, сопутствующая связь, парная предложная связь, послеложная местоименно-союзная связь, изафетно – послеложная связь, артикльная связь.*

Диссертация посвящена исследованию синтаксических средств связи таджикского и английского языков в сопоставительном плане и эта тема в таджикском языкознании впервые подвергнута изучению. В диссертации определены актуальность и важность темы, степени её изученности, цели и задач исследования, его научной новизны, теоретической значимости, указаны методология и методы исследования, его теоретико-научной и практической значимости, также указаны основные положения диссертации, вынесенные на защиту, структура и объем диссертации.

Три главы диссертации: «Теоретические основы сравнительного анализа средств связи в сложных предложениях таджикского и английского языков», «Соединительная связь в предложениях таджикского и английского языков», «Подчинительная связь в предложениях сравниваемых языков», также их разделы, исследованы всесторонне и глубоко на примерах из художественных произведений.

В **заключении** подытожены результаты проведенного исследования.

В сравниваемых языках средства подчинительной связи придаточных предложений с главным предложением очень разнообразны.

Большинство союзов, союзные слова - аналоги союзов, соответствие глагольных форм – являются сказуемыми главного предложения. Средства связи сложных подчинительных предложений обычно делят на две группы: союзы соответствия, соответствие глагольных форм и место сопроводительных предложений – эти средства составляют первую группу; подчинительная интонация входит во вторую группу. Все эти средства весьма важны и неотделимы друг от друга.

Исследование сравнительного анализа средств синтаксической связи по структуре занимает особое место. Имеющийся материал дал возможность исследовать виды средств связи, разделив их по структуре. В формировании фраз, оборотов речи и предложений основную роль играют предлоги, послелого и союзы и этот вопрос в диссертации исследован глубоко и всесторонне.

Особо в диссертации были выделены не только сходство, но и различия в наличии и функционировании синтаксических средств связи слов в обоих языках. Наиболее интересным, на наш взгляд, является способы синтаксической связи посредством предлогов на английском языке и при помощи послелога *-po* и изафетных конструкций на таджикском языке. Проведенное исследование показало, что несмотря на некоторые различия, общий объем и функциональная частотность средств синтаксических связи слов, в основном, совпадают.

ANNOTATION

for dissertation of Mahmadsoleh Mahmadsodiq on "Comparative analysis of syntactic communication in Tajik and English languages", presentedd for the degree of doctor of philosophy (PhD)- doctor in the specialty 6D021300– Linguistics (6D0205011– Comparative -historical, typological and comparative linguistics).

Key words: communication, appearance, language, syntax, serial communication, communication contradictions, disconnecting the connection, composed by asyndetic connection, connection compliance communication prepositional, postpositional communication, safeto-prepositional communication, and related communication, steam communication prepositional, postpositional pronominal-Union relationship, safeto – postpositional connection.

The thesis is devoted to the study of syntactic means of communication of Tajik and English languages in comparative terms and this topic in Tajik linguistics was first studied. The thesis defines the relevance and importance of the topic, degree of knowledge, goals and objectives of the research, its scientific novelty, theoretical importance, provided the methodology and methods of research, its theoretical-scientific and practical significance, identifies the main provisions of the thesis submitted for protection, structure and scope of the thesis. Three chapters of the dissertation: "Theoretical bases of comparative analysis of means of communication in complex sentences of Tajik

and English languages", "connecting connection in sentences of Tajik and English languages", "Subordinate connection in sentences of compared languages", as well as their sections, are investigated comprehensively and deeply on examples from works of art.

In conclusion, the results of the study are summarized.

In the languages compared, the means of subordinating subordinate clauses to the main clause are very diverse. Most conjunctions, Union words - analogues of conjunctions, correspondence of verb forms-are predicates of the main sentence. Communications complex subordinating sentences are usually divided into two groups: unions, conformity, accordance of verb forms and place the supporting sentences – these funds represent the first group; subordinating intonation is in the second group. All these means are very important and inseparable from each other.

The study of comparative analysis of syntactic communication means by structure occupies a special place. The available material made it possible to study the types of communication means, dividing them by structure. In the formation of phrases, turns of speech and sentences, the main role is played by prepositions, postpositions and conjunctions and this issue in the thesis is investigated deeply and comprehensively.

Particularly in the dissertation were highlighted not only similarities, but also differences in the availability and functioning of the syntactic means of communicating words in both languages. The most interesting, in our opinion, is the ways of syntactic communication by means of prepositions in English and by means of a postposition –ro and isafet constructions in the Tajik language. The study showed that despite some differences, the total volume and functional frequency of the means of syntactic communication of words basically coincide.